

АРХЕОЛОГІЯ ТА ДАВНЯ КУЛЬТУРА

УДК 903.5"637"

Фоменко В. М.

«РАНЬОКАТАКОМБНІ» ПОХОВАННЯ БУГО-ІНГУЛЕЦЬКОЇ ГРУПИ

Стаття вводить до наукового обігу матеріали так званих ранньокатакомбних поховань Буго-Інгулецького регіону (вказується на умовність терміна «ранньокатакомбні»). Аналіз обряду та інвентаря подається відповідно до двох виділених підгруп, обґрунтовується регіональна локальність всієї групи і наявність у її матеріальному комплексі рис інгульської катакомбної культури.

До ранньокатакомбних (РК) комплексів дослідники зазвичай затують поховання у Т-подібних катакомбах з прямокутними вхідними шахтами, вузьким ходом до камери, переважно з кам'яними заслонами, дромосами, сходинками, пандусами. Ці поховання містять скорчені кістяки і типові пізньоямні речі у складі поховального інвентаря. Перші такі знахідки у Південному Побужжі пов'язано з роботами Б. М. Тракова та Н. Г. Єлагіної в районі м. Вознесенськ у 1957 р. [1]. Згодом, у 1968–1969 рр., декілька виразних аналогічних пам'яток було досліджено Н. Г. Єлагіною та В. Г. Петренком у пониззі р. Інгулець і на лівому березі Бузького лиману [2]. Вже тоді вищезазначені дослідники на підставі спостережень над стратиграфією курганів і особливостей обряду порушили питання про хронологічну близькість поховань ямної (ЯК) та катакомбної (КК) культур, про можливість і характер взаємодії їх носіїв. Слід вказати також на подібні знахідки Л. П. Крилової на Криворіжжі [3], В. І. Нікітіна та І. О. Снитко в районі с. Калинівка в Поінгуллі [4].

Кількість матеріалів поповнювалася протягом багаторічних досліджень Миколаївської новобудовної експедиції Інституту археології НАНУ в різних точках регіону. Першу спробу виокремити найбільш ранні поховання у катакомбах (за вищенаведеними ознаками) від типових інгульської культури (ІК) зробив Г. П. Ребедайло [5]. Ю. О. Шилов досліджені ним РК поховання у басейні р. Інгулець поблизу с. Старосілля та ін-

ших пунктів разом з аналогами у Нижньому Подніпров'ї відніс до ранніх пам'яток нижньодніпровського типу [6].

Слід зазначити, що РК пам'ятки Буго-Інгулецького регіону за основними типологічними ознаками поховальних споруд і обряду мають багато спільного з давно виділеними аналогічними похованнями Нижнього Подніпров'я, Приазов'я та більш східних територій [7] і являють собою західний фланг величезного РК ареалу. Разом з тим периферійне розташування надало комплексам певної місцевої своєрідності. Оскільки більшість матеріалів до останнього часу лишалась неопрацьованою, їх розгорнутий аналіз і публікація становлять значний інтерес.

Подібні пам'ятки тривалий час розглядалися як належні до єдиної РК культури з ямною підосновою [8]. Чеський дослідник Я. Маршалек також вважає ранніми поховання з ямними рисами в усіх КК і об'єднує їх у ямно-катакомбний перехідний горизонт. При цьому деякі такі комплекси з Поінгулля (Калинівка II 4/35) він помилково залучає до ІК [9]. С. Н. Братченко вважає у РК пам'ятках перехідну з'єднувальну ланку в розвитку ямного і катакомбного утворень [10], а існуючі відмінності між РК групами різних регіонів, на його думку, дають змогу інтерпретувати ці групи як ранні етапи-періоди трьох великих КК – передкавказької, донецької й дніпроазовської (до останньої включається також ІК у вигляді групи або типу) [11].

Нові дослідження С. Ж. Пустовалова і Д. Я. Те-

легіна з використанням каліброваних радіокарбонів визначень віку археологічних пам'яток змінили уяву про перехідний характер РК комплексів, стратиграфічно завжди розташованих між пізньоямними і розвиненими катакомбними (у даному випадку - інгульськими). Виявилося, що пізньоямні та ранньокатакомбні (донецькі, або східнокатакомбні, за С. Ж. Пустоваловим) племена, а також носії ІК співіснували протягом не менше 800 років і закінчили своє існування одночасно. Однозначну ж послідовність таких поховань у курганах (при свідченнях співіснування за іншими джерелами) дослідники пояснюють пануванням у ямно-катакомбному суспільстві станово-кастової системи [12]. У цьому аспекті прийнятий у нашій роботі термін «ранньокатакомбні» стосовно матеріалів, які публікуються, стає досить умовним.

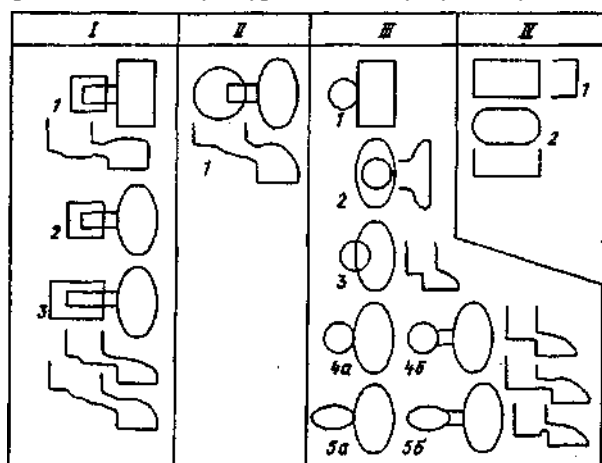
Для виділення РК комплексів було опрацьовано вибірку майже з 800 катакомбних поховань, здійснених за різними обрядами. Загальне уявлення про різноманітність типів поховальних споруд і розмаїття варіантів трупопокладення у могилах дає класифікаційна схема (рис. 1). Основна частина масиву (овальні катакомби з круглими шахтами, випростаний обряд інгумації) пов'язується з класичною ІК. Решта містить нечисленні поховання інших КК, у тому числі типово донецьких. Комплексів, які нас цікавлять, виявлено 38 (4,8% вибірки). Вони демонструють значну своєрідність (це стосується положення кістяків й інших ритуальних деталей, асортименту поховального начиння та ін.), яка відрізняє їх від інших регіональних РК груп і дає можливість розглядати як культурно-локальну буго-інгулець-

ку групу. Нижче наводимо характеристику останньої у вигляді двох підгруп, виділених на підставі властивих кожній з них типів катакомб та деяких інших ознак.

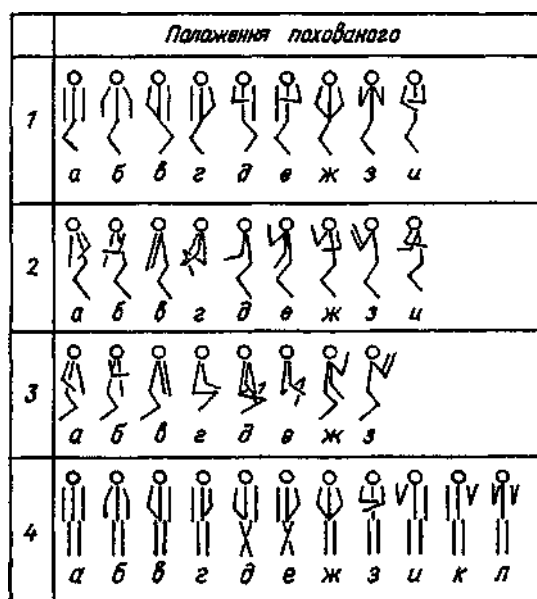
Підгрупа А налічує вісім поховань (близько 1% усього катакомбного масиву). Їй властиві поховальні споруди типу 1-1 з прямокутними вхідними шахтами та камерами. Всі поховання впускні у кургани ЯК з концентрацією у південних секторах насипів у межах 160-270°.

Простежені розміри вхідних шахт - 1,4-2,1 X 1,4-1,6 м. Камери порівняно невеликі, завдовжки 1,7-2,0 м та завширшки 1,0-1,4 м, з вертикальними стінками і пласкою горизонтальною стелею. Вхід до камер завдовжки 0,2-0,3 м, завширшки 0,5-0,7 м і заввишки 0,25-0,30 м. Заслони здебільшого кам'яні, але використовувались і дерев'яні плахи. Вусть лазу закінчується вертикальною сходиною заввишки від 0,35-0,4 до 1,0 м.

Похованим притаманне скорчене положення переважно на лівому боці (рис. 1, варіанти 3а, 3в, 3з), рідше на спині (рис. 1, варіанти 1ж, 1з). В одному випадку трупопокладення випростане (рис. 1, варіант 4а) (Калинівка II 5/116, розкопки В. І. Нікітіна 1983 р.). Привертають увагу кістяки у позі адорації (Лимани 2/2, Лиманці 1/22), надмірно скорчені, із щільно притиснутими до грудей зігнутими руками й ногами. Подібне положення закріплювалось, очевидно, тугим сповиванням тіла. Іноді такі кістяки трапляються у похованнях ЯК (культурна належність їх документується характерним інвентарем) [13], а також в усатівських могильниках (Маяки), причому тут виявлено й сліди фіксації надмірної скорченості трупів зв'язуванням [14].

а)

б)

Рис. 1. Схема класифікації поховальних споруд (а) і положень кістяків (б).

Поховання описуваної підгрупи відзначаються обмеженим використанням вохри в обряді - вона зустрічалась лише в окремих випадках у вигляді невеликих плям на кістяку та на дні камери (Лимани 3/14).

Орієнтація небіжчиків безпосередньо залежить від місцезнаходження катакомб у кургані і від напрямку виведення камер. Оскільки переважна більшість поховальних споруд розташована загальною поздовжньою оссю по колу, кістяки найчастіше звернені черепами до центру насипів і орієнтовані у варіантах східного напрямку.

Інвентар виявлено в усіх похованнях. Це поодинокі грудки вохри, крем'яні пластинка та вістря до стріли (рис. 2, 7, 8), уламок зубчастого штампу зі стулки річкової мушлі (рис. 2, 9), лопатка бика. До діагностичних категорій належать типово пізньоямні кістяні прикраси (пронизки з круговою нарізкою, намистини, просвердлені ікла-підвіски) й горщики яйцеподібної форми із вузьким сплющеним та досить широким стійким

дном, лише іноді прикрашені на плічках відбитками зубчастого штампу (рис. 2, 1—5).

Важливо підкреслити знахідку в одному комплексі (Лимани 1/9) двох яйцеподібних горщиків разом з амфорою. Остання має коротку шийку, приземкуватий кулястий корпус з парними вушками та дещо сплющене дно. Нижня половина посудини оздоблена рядами коротких вертикальних шнурових відбитків, а у верхній частині - ще й розчленованими шнуром пружками. Останні зигзагом охоплюють плічка, а на рівні вушок утворюють горизонтальні смуги (рис. 2, 6). Тотожні шнурові мотиви та пружки зрідка зустрічаються на місцевій пізньоямній кераміці: перші - на чашах (Висунськ 1/22), другі - на амфорах іншої форми (Нова Одеса IV 2/13, Бузький 4/8) [15]. Можна навести близько десятка аналогій (при варіаціях форми й індивідуальності декору) з Подніпров'я, Північного Приазов'я та Криму, які походять з пізньоямних та РК комплексів. У Побужжі подібна знахідка пов'язана з ямним похованням Ковалівка I 2/4 [16]. Най-

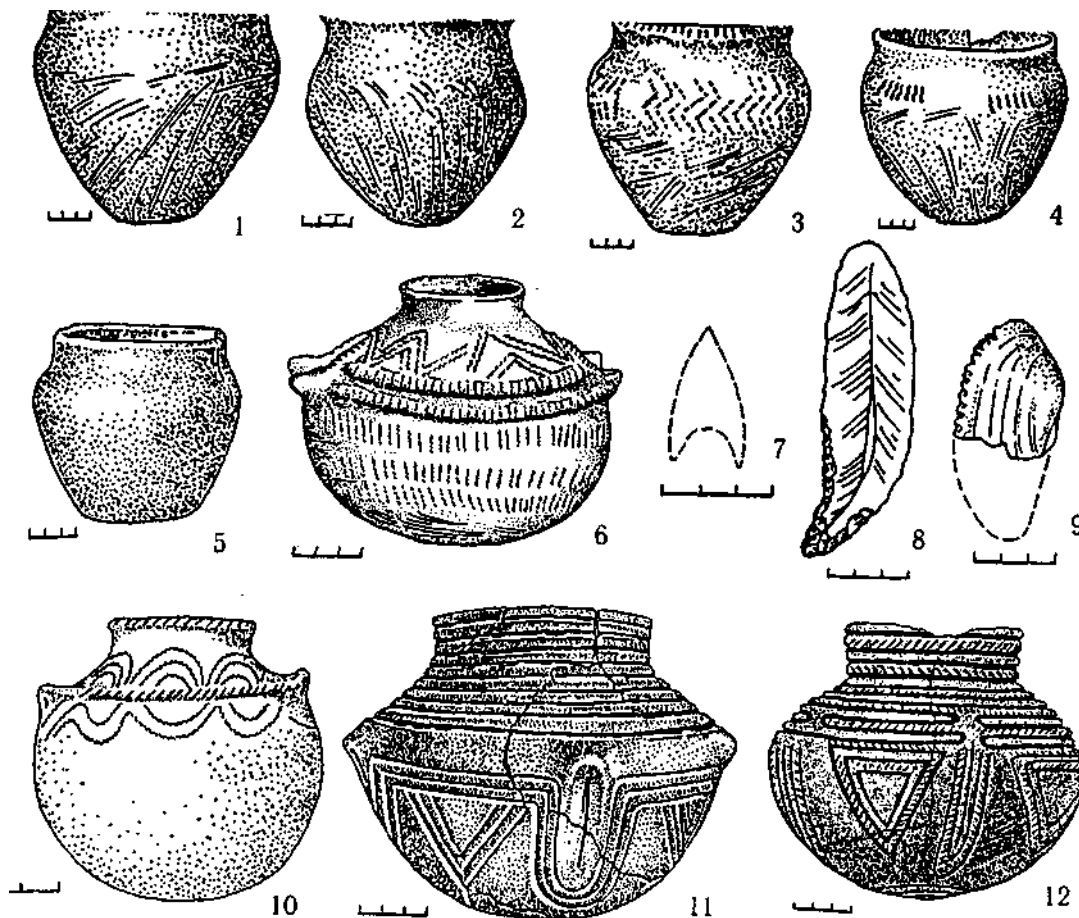

Рис. 2. Матеріали поховань підгрупи А: 1, 7 - Лиманці 1/22; 2 - Лимани 3/11; 3, 8, 9 - Лимани 3/14; 4, 5, 6, - Лимани 1/9. Посудини з могил ЯК (10) та ІК (11, 12): 10 - Помічна I 1/33; 11 - Братське 1/10; 12 - Христофорівка 6/16

ближча до лиманівської амфора з Кіровоградщини (рис. 2, 10)*. Рожева ангобована поверхня її прикрашена на рівні вушок пружком, що оберізує, з навкісними насічками по ньому, а також зверненими догори й донизу шнуровими фестонами. Останні скомпоновано у манері, властивій східній групі пам'яток культури кулястих амфор [17]. Гадаємо, лиманівська амфора та її аналоги були висхідними для деяких типів кулястих амфор ІК (рис. 2, 11-12).

Підгрупа Б об'єднує 30 поховань (3,8 % масиву) в катакомбах типів 1-2 та 1-3 з прямокутними вхідними шахтами й овальними камерами. *СЮДИ також віднесено ідентичні за обрядом захоронення* в спорудах типу П-1, які відрізняються лише округлою формою і великим діаметром шахт.

Усі могили впускні у кургани ЯК, де розташовані як правило на їх південній половині між 90 та 270°. У переважній більшості катакомб (близько 60 %) камери спрямовано ліворуч або праворуч від шахти вздовж кола насипу. Ці поховальні споруди складніші за конструкцією і просторніші, ніж у попередній підгрупі. Переважна довжина шахт тут становить 2,0-2,6 м, ширина - 2,0-2,4 м, розміри камер - 2,3-3,6 × 1,5-1,8 м. Для цих катакомб властивий значний перепад (0,8-1,2 м) між вустям лазу і дном камери.

Шахти дуже схожі на вхідні ями впускних поховань ЯК. Вони часто заглиблені до рівня перехідного суглинку або навіть у материк. Характерною є наявність пандусів та сходинок, які ведуть до лазу в камеру. Останній найчастіше (80 %) закладався камінням, рідше - деревом. В окремих випадках (Старогорожене 1/10, Новопетрівка І 4/25, Лупареве 1/18 та ін.) для цього було використано невеликі антропоморфні стели, морфологічно й стилістично подібні до ступі ЯК (рис. 3, 1-2).

Майже у чверті поховальних споруд (24 %) заслони лазу (як кам'яні, так і дерев'яні) було щільно герметизовано зеленуватою глиною - глеєм. За нашими спостереженнями, найбільшого поширення цей звичай набув саме в Буго-Інгулецькому межиріччі у племен гавденнобузького варіанта ЯК [18].

На дні камер виявлено рештки різних рослинних покрив, в одному випадку - грубої пофарбованої тканини (Старогорожене 1/10), підсіпки крейди та вохри. Нерідко підлога в шахтах і камерах засипана шаром морської мушлі завтов-

шки до 10 см. Більш яку третини поховань (36 %) виявлено залишки вогнищ, попелу, сажі, перепаленої трави тощо. Зазначимо, що слідів вогняного ритуалу в місцевому варіанті ЯК набагато менше (0,7 %), а підсіпки мушлі відсутні зовсім. Наявність продуктів горіння - нечасте явище для РК пам'яток більш східних територій [19]. Значного прояву цей ритуал набуває у розвиненій донецькій КК і пам'ятках маницького типу [20]. Найближчою ж територією, де зафіксовано порівняно часте застосування мушлевої підсіпки як у ямних, так і в РК похованнях, були приморські райони Нижнього Подніпров'я [21].

Розташування померлих відносно входу в камеру нестійке. Їх укладали головою в той чи інший бік від вустя, а іноді навіть впоперек камери. Кістяки, як і в попередній підгрупі, покладено з дотриманням традицій пізньоямного обряду. Найхарактерніші дві позиції - скорчена на спині (з переважаючими варіантами *la*, *іж*, рис. 1) та на лівому боці (особливо варіант *3a*, рис. 1). Але на відміну від першої підгрупи, тут присутні в незначній кількості і правобічні трупопокладення (рис. 1, варіанти *2a*, *2b*, *2г*). Відзначимо декілька випадків адорації у варіантах *Із*, рис. 1 (Майорівка 5/6) та *3ж*, рис. 1 (Братське 1/15, Добра Криниця 1/9). Переважають південно-західна, північно-західна та південна орієнтація поховання.

Застосування вохри зафіксовано майже у половині могил. Пофарбовано здебільшого черепи й ноги. Зрідка траплялися грудки вохри, а в одному випадку вона зберігалася в жаровні з уламка горщика (Лупареве 1/18). Ще в двох похованнях (Добра Криниця 1/9, Новопетрівка І 4/25) на дні камери червоною фарбою було зображено «ступні ніг». В означеному регіоні подібні знаки в різній техніці виконання відомі й на антропоморфних пізньоямних стелах (особливо у басейні р. Інгулець). Досить активне продовження цієї традиції спостерігається у поховальному обряді ІК [22].

Поховальний інвентар підгрупи Б численніший і різноманітніший: кераміка, кістяні й металеві прикраси, кістки тварин та ін. Клади до могил і дерев'яний посуд (чаші чи миски). Про його форму можна судити з фрагментів, а також з відбитків на дні камер.

Основу керамічного комплексу складають досить стандартні короткошиї яйцеподібні горщики пізньоямного типу з вузьким сплюсненим дном (у одного вінця і шийка скромно орнаментовано нігтьовими відбитками), аналогічні знай-

* Висловлюємо вдячність М. П. Тупчієнку за дозвіл використати цей комплекс.

деним у катакомбах підгрупи А (рис. 3, 3-6). Особливий інтерес викликають два деривати. У першого вся поверхня вкрита властивим для Нижнього Подніпров'я й Приазов'я ялинковим орнаментом, але виконаним у типовій для ІК врізній техніці (рис. 3,9). Другий за техніко-композиційними ознаками декору, власно кажучи, належить до ІК і має в її комплексах низку майже прямих повторень (рис. 3, 10).

Своєрідна добірка тонкостінних гострореберних горщиків зі сплосченим дном і коричнюватожовтою та рожевою ангобованою поверхнею. За якістю вироблення більшість нагадує кращі зразки амфор і чаш ІК (рис. 3, 11-14). Два гострореберні горщики виділяються орнаментациєю. У першого вона врізна, на дні зображено солярний символ з трикутниками-променями, які підіймаються на придоння корпусу (рис. 3, 13). Різні варіанти цього мотиву є найпопулярнішою прикрасою саме донної частини посуду ІК. Другий горщик і банка з цього самого поховання тотожні за технологією вироблення й орнаментовані в однаковій манері (рис. 3, 14-15). На обох спостерігаються широкі канелюри та особливий прийом поєднання відбитків тасьми, властивих для кераміки донецької КК [23], із заповненням заглиблень червоною фарбою. Останнє є одною з яскравих рис ІК. Щодо канелюр, то вони зрідка зустрічаються на місцевій кераміці ЯК [24], але вважаються найбільш притаманними посуду новиторовської культури [25].

Металеві предмети представлені мідними (або бронзовими) прикрасами. У двох катакомбах збереглися сильно окислені рештки скроневого кільця (Соколовка 2/27) та якогось дрібного виробу невгоначеної форми (Отрадный 26/10). Відомий лише один відносно багатий комплекс (Калинівка II 4/35), який складається з дротяного браслета із загнутими петелькою кінцями (рис. 3, 23), двох прямокутних обойм завдовжки понад 9 см з пуансонним орнаментом (рис. 3, 18-19) та трьох стриженькових підвісок з отворами на одному кінці й подвійними кульками на протилежному (рис. 3, 24-26). Зазначимо, що аналогічну пару великих обойм знайдено разом з молотчкоподібною шпилькою і в похованні ЯК поблизу тієї ж Калинівки [26]. Прямокутні орнаментовані обойми, на відміну від широко відомих круглих пуансонних блях північнокавказького типу, зустрічаються набагато рідше. Більшість їх походить з ямних та РК комплексів Південного Побужжя, Нижнього Подніпров'я та Приазов'я, через що деякі дослідники (І. Т. Черняков, В. І. Нікітін) припускають існування іншого (не північнокавказького) центру їх виробництва [27].

Браслети типу калинівського у РК пам'ятках більш східних територій нам невідомі. Проте у Криму (Скеля) дуже схожий екземпляр знайдено у розписному кам'яному ящику кемі-обинської культури [28]. У Північно-Західному Причорномор'ї і Молдові у складі інвентарю пізньоямних поховань трапляються поодинокі кільцеві незізмнені браслети з дроту прямокутного та круглого перетину із петельчастими кінцями (Курчи 3/2), аналогічні до калинівського [29], та інші, загалом близькі до попередніх, але з прямими і дещо загостреними кінцями (Нові Раскаєци 1/11) [30].

Шнурові підвіски-стриженьки мають численні аналогії у матеріалах РК пам'яток Приазов'я та північнокавказької культури і вважаються імпортом з ареалу останньої або виробленими на місці за північнокавказькими зразками [31].

Кістяні вироби також репрезентовані лише прикрасами. Крім довгастих пронизок з нарізками та ікол-підвісок, тут присутні й просвердлені корінні зуби собаки, короткі плоско-овальні намистини та намистини з молочних зубів оленя (рис. 3, 76, 21-22, 27-35). Показово, що разом з переліченими предметами жодного разу не було зареєстровано молотчкоподібних шпильок, досить звичайних в аналогічних похованнях Нижнього Подніпров'я та Приазов'я.

Серед інвентаря є речі з матеріалів рослинного походження. Крім згаданого дерев'яного посуду, в одному з поховань (Старогорожене 1/10) знайдено залишки дерев'яної тарелі, низку дрібних намистин з кісточок чагарникової вишні та дерев'яну сопілку (рис. 3, 17, 36) [32], в другому - бісер із зерен якоїсь рослини (рис. 3, 20), ще в одному (Новопетрівка I 4/25) - дерев'яний жезл чи посох з круглим потовщеним кінцем-набалдашником.

Відзначимо й кістки свійських тварин, зокрема, великої рогатої худоби, які лежали в чотирьох випадках у вхідних шахтах (лопатки бика), а в чотирьох інших похованнях - у камерах поруч з кістяками (лопатка, роги, трубчасті кістки). У двох катакомбах поблизу кістяків було розкидано відповідно до десятка половинок ратиць вівці-кози. У пізньоямних похованнях цієї самої території бичачі лопатки також було покладено зовні поховальної камери - на її перекритті або на уступі вхідної ями, а звичай класти до могил ратиці дрібної рогатої худоби зафіксовано на лівобережжі Бузького лиману та у басейні р. Інгулець [33].

З вищенаведеного опису буго-інгулецьких пам'яток видно, що при значній схожості в обряді і певних спільних рисах матеріального ком-

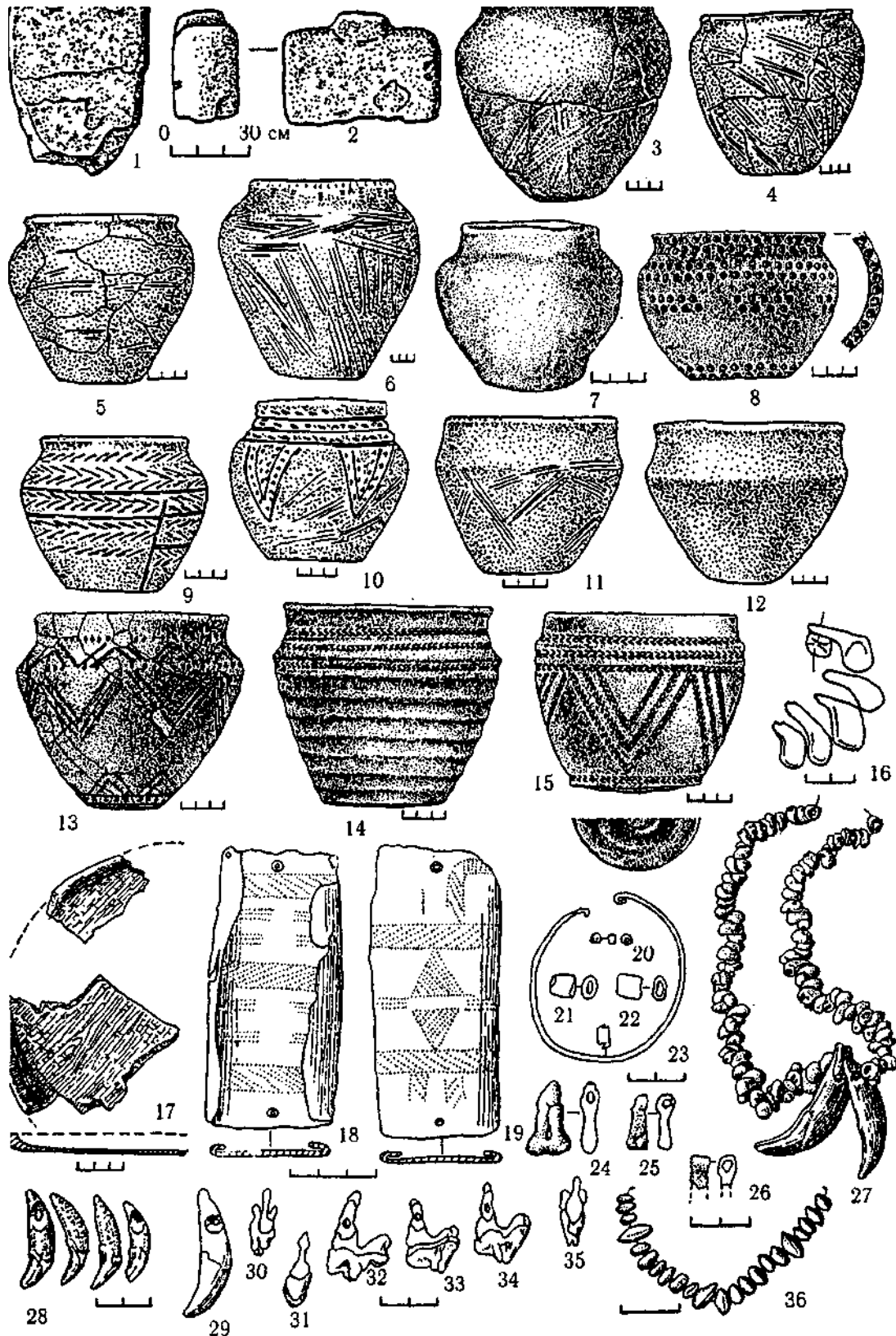

Рис. 3. Матеріали поховань підгрупи Б: 1 - Лупареве 1/18; 2, 16, 17, 36 - Старогорожене 1/10; 3, 7 - Отрадний 9/3; 6, 5, 12, 28 - Новопетрівка I 3/4; 6, 13 - Касперівка 1/22; 5 - Виноградний Сад 4/5; 9 - Лупареве 1/3; 10 - Новопетрівка I 1/19; 11 - Пришиб 25/18; 14, 15 - Добра Криниця 1/25; 18-26, 29-35 - Калинівка II 4/35; 27 - Костянтинівка (на Інгулі) 12/20. 1, 2 - камінь; 3-15 - кераміка; 17 - дерево; 18-19, 23-26 - мідь, бронза; 16, 21, 22, 28-35 - кістка; 27 - кістка, мушлі; 20, 36 - зерна рослин

плексу між підгрупами існують помітні відмінності. Вони виявляються у різному чисельному складі підгруп, типах і облаштуванні катакомб, наборах та особливостях поховального начиння. Варті уваги й розбіжності у локалізації пам'яток. Так, могили підгрупи А розріджено простежуються в основному східніше, на лівобережжі Бузького лиману та на р. Інгулець, причому не тільки у пониззі, а й вище по течії останньої (Старосілля, Велика Олександрівка, район Криворіжжя), а далі у Придніпров'ї (Вишетарасівка та деякі інші могильники) їхні аналоги утворюють вже кількісно панівну групу. Тут з її носіями навіть пов'язано спорудження окремих власних курганів [34]. У свою чергу, майже всі поховання підгрупи Б зосереджено на заході регіону (лівий берег Південного Бугу, Поінгулля).

Буго-інгулецька група демонструє низку ознак культурної локальності, які чітко виявляються на фоні інших груп РК ареалу, зокрема, при порівнянні з сусідньою придніпровсько-приазовською групою. Для останньої (за даними С. Н. Братченка) характерні: найбільша кількість типових РК поховань (36 ± 6 %), провідна скорчена на правому боці чи з нахилом на правий бік позиція кістяків (вона ж домінує і у ЯК цього регіону), переважання у керамічному комплексі посуду ямних типів, порівняно широкий набір металевих знарядь і прикрас, рогові молоточкоподібні шпильки тощо [35]. У буго-інгулецькій групі померлих ховали скорчено здебільшого на лівому боці (48,7 %), рідше - на спині (41,0 %) й на правому боці (10,3 %). На цій самій території лівобічне положення повністю домінує й у похованнях заключного етапу ЯК [36]. Близьку статистику дають суміжні правобережні райони Придніпров'я (Вишетарасівські могильники), де у РК могилах кількість скорчеників на лівому боці перевищує 52 %, на спині - становить 27,3 %, на правому боці - 20,4 % [37]. Щодо інвентаря, то слід вказати на повну або майже повну відсутність таких виробів з металу (міді-бронзи, срібла), як ножі, стрижні-шила, пуансонні круглі бляхи, скроневі прикраси, кільцеві медальйони, а також з каменю (вістрів стріл і дротиків, булав, видовжених сокир аккерменського типу) та рогу й кістки (молоточкоподібних шпильок за наявності решти типових кістяних прикрас). Останнє важко пояснити при безперечній генетичній спорідненості носіїв РК обряду з племенами ЯК і наявності багатьох типів перелічених речей у похованнях місцевого варіанта ЯК. І, нарешті, в декорі кераміки буго-інгулецької групи переважають врізні композиції над шнуровими й штамповими, а також присутній по-

суд з інкрустованими вохрою заглибленнями орнаменту.

Для визначення абсолютного віку розглянутих пам'яток прямі дані поки що відсутні. Правда, на можливість взаємної, принаймні часткової синхронізації підгруп вказують деякі двокамерні катакомби з різною формою камер і положенням небіжчиків. Одна така катакомба досліджена у кургані 3 поблизу с. Лимани у Побужжі. З прямокутної вхідної шахти в різні боки виведено дві камери (кістяки, відповідно, у позях 4г та 3а, рис. 1): одна - з вираженими кутами й склепінчастою стелею (поховання 14), друга - овальна з горизонтальною стелею (поховання 15), тобто в кожній поєднуються риси характерних для підгруп А і Б типів поховальних споруд [38].

Існує думка, що у Південному Побужжі, як в одному з периферійних регіонів РК ареалу, обряд поховань у катакомбах з'являється набагато пізніше, ніж у східних областях [39]. Нині це важко підтвердити чи спростувати без додаткових даних. Поки що зрозуміло одне: у складі буго-інгулецької групи пізнішими можна вважати комплекси, котрі містять ангобовану кераміку з врізною і заповненою червоною вохрою орнаментациєю (Лупарево 1/3, Новопетрівка 11/19, Касперівка 1/22, Добра Криниця 1/25 та ін.). У зв'язку з цим варто згадати й пам'ятки змішаного ямно-катакомбного типу. Ямно-катакомбні поховання, зі свого боку, демонструють майже тотожність з буго-інгулецькими за такими ознаками, як розташування могил у тих самих південних секторах насипів, скорчене трупопокладення на лівому боці та спині. До того ж перші та другі влаштовані в одних і тих самих курганах. Такий комплекс спільних рис (можна навести й інші) дає можливість пов'язувати ці начебто різнотипові пам'ятки з одною культурою, переважно пізньоямним населенням, яке практикувало одночасно два різновиди поховальних споруд - просту яму і катакомбу. Тому не дивно, що й тут частина кераміки (за формою і врізним оздобленням), сокири-молотки й булава (остання за технікою декору) мають характерні риси ІК [40].

Провідна роль пізньоямного населення у культурному оформленні РК груп (до яких належить і буго-інгулецька), чітко виражена характерною обрядністю і матеріально, досить обґрунтована дослідниками на численних аналогічних пам'ятках усього ареалу їх поширення і не потребує додаткових доказів.

Сподіваємось, що введення до наукового обігу нових джерел сприятиме більш поглибленому вивченню історико-культурного процесу у Північному Причорномор'ї за доби ранньої бронзи.

1. *Елагина Н. Г.* Отчет Скифской Степной экспедиции института МГУ за 1957 год // НА ИА НАНУ- Ф. № 1957/34.
2. *Елагина Н. Г., Петренко В. Г.* Раскопки курганов на Ингульце // АО 1968 г.- М., 1969.- С. 252-253. *Елагина Н. Г., Петренко В. Г.* Раскопки курганов на Бугском лимане // АО 1969 г.- М., 1970.- С. 234-235.
3. *Крилова Л. П.* Археологічні розкопки стародавніх курганів на Криворіжжі в 1964-1966 р. // Наш край,- Дніпропетровськ: Промінь, 1971.- С. 18-31.
4. *Никитин В. И., Снытко И. А.* Отчет НКМ о раскопках в 1982 г. // НА ИА НАНУ- Ф. № 1982/89; *Никитин В. И.* Отчет НКМ об охранных раскопках в 1983 г. // НА ИА НАНУ- Ф. № 1983/56.
5. *Ребедаило Г. П.* К относительной хронологии катакомбной культуры в Днепровском Правобережье // Древнейшие скотоводы степей юга Украины.- К.: Наук, думка, 1987,- С. 74-82.
6. *Шилов Ю. А.* Нижнее Поднепровье в середине III - середине II тыс. до н. э. (Исследование культурно-исторического процесса: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук.- К., 1982,- 23 с.
7. *Кривоцова-Гракова О. А.* Генетическая связь ямной и катакомбной культур // Труды ГИМ.- 1938.- Вып. 8.- С. 33-38; *Попова Т. Б.* Племена катакомбной культуры // Труды ГИМ.- Вып. 24.- М., 1955.- 180 с; *Тереножкін О. І.* Кургани в долині р. Молочної // АП.- Т. VIII.- 1960.- С. 3-21.
8. *Евдокимов Г. Л.* О культурно-хронологических различиях катакомбных памятников Нижнего Поднепровья, Приазовья и Крыма // АИУ 1978-1979 гг.- Тез. докл. XVIII конф. ИА АН УССР- Днепропетровск, 1980.- С. 48-50.
9. *Marsalek J.* Katakombni kulturni komplex na Ukrajině a v přileglych oblastech // Praehistorica.- XXIV,- 1999.- S. 123-159.
10. *Братченко С. Н.* Донецька катакомбна культура раннього етапу.- Луганськ: Шлях, 2001.- С. 53.
11. Там само.- С. 37.
12. *Пустовалов С. Ж., Телегін Д. Я., Ковалюх М. М.* Радіокарбонна хронологія ямних та катакомбних пам'яток // Національний університет «Києво-Могилянська Академія», Магістеріум,- Вип. 11. Археологічні студії.- К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2003,- С. 24-27; *Telegin D. J., Pustovalov S. Z., Kovalyukh N. N.* Relative and absolute chronology of Yamnaya and Catacomb monuments. The issue of co-existence // BPS.- Vol. 12.- 2003.- P. 132-184.
13. *Шапошникова О. Г., Фоменко В. Н., Довженко Н. Д.* Ямная культурно-историческая область (южнобугский вариант) // САИ,- Вып. В1-3.- К., 1986.- Рис. 55, 1-5.
14. *Патокова Э. Ф., Петренко В. Г., Бурдо Н. Б., Полищук Л. Ю.* Памятники трипольской культуры в Северо-Западном Причерноморье,- К.: Наук, думка, 1989.- С. 75.
15. *Шапошникова О. Г., Фоменко В. П., Довженко Н. Д.* Вказ. праця.- Рис. 23, 5, 48, 13.
16. *Ковпаненко Г. Т., Бунятян Е. П., Гаврилюк Н. А.* Раскопки курганов у с. Ковалевка // Курганы на Южном Буге.- К.: Наук, думка, 1978.- Рис. 8, 4.
17. *Тупчієнко М. П.* Звіт Кіровоградської охоронної археологічної експедиції про розкопки курганів у Долинському та Компаніївському районах Кіровоградської області у 1988 р. // НА ИА НАНУ- Ф. № 1988/52; *Свешников И. К.* Культура шаровидных амфор // САИ.- Вып. В 1-27.- М., 1983.- Табл. VII:1,7, X:6, XXV: 19; *Szmyt M.* Between West and East. People of the Globular Amphora Culture in Eastern Europe: 2950-2350 B.C. // BPS.- Vol. 8.- 1999.- P. 121.
18. *Шапошникова О. Г., Фоменко В. Н., Довженко Н. Д.* Вказ. праця,- С. 55.
19. *Смирнов А. М.* Курганы и катакомбы эпохи бронзы на Северском Донце.- М.: Изд-во РАН, 1996.- С. 10-11.
20. *Братченко С. Н.* Нижнее Подонье в эпоху средней бронзы.- К.: Наук, думка, 1976.- С. 22, 80, 81.
21. *Лесков А. М.* Раскопки курганов на юге Херсонщины и некоторые вопросы истории племен бронзового века Северного Причерноморья // Памятники эпохи бронзы юга Европейской части СССР.- К.: Наук, думка, 1967.- С. 11; *Крылова Л. П., Кубышев А. И., Яковенко Э. В.* Курганы у с. Красное // Там само.- С. 58; *Ковпаненко Г. Т., Качалова Н. К., Шарафутдинова И. Н.* Курганы у с. Новочерноморье Херсонской области // Там само.- С. 71, 77.
22. *Довженко Н. Д., Солтыс О. Б.* О традиции изображения «стоп» в погребальном обряде катакомбных культур Северного Причерноморья // Катакомбные культуры Северного Причерноморья.- К.: РАМУС АНУ, 1991,- С. 117-126.
23. *Братченко С. Н.* Донецька катакомбна культура раннього етапу.- Луганськ: Шлях, 2001.- С. 39; *Смирнов А. М.* Курганы и катакомбы эпохи бронзы на Северском Донце.- М., 1996.- С. 32.
24. *Шапошникова О. Г., Фоменко В. Н., Довженко Н. Д.* Вказ. праця,- Рис. 65, 7; 60, 3.
25. *Гей А. Н.* Новотиторьевская культура // СА.- 1991.- № 1.- С. 62-64.
26. *Черняков И. Т., Никитин В. И.* Металлические украшения с пуансонным орнаментом ямной и катакомбной культур // СА.- 1988,- № 4.- С. 26-36.
27. Там само.
28. *Щецинский А. А.* Культуры энеолита и бронзы в Крыму // СА.- 1966,- № 2.- Рис. 7, 12.
29. *Тошее Г. Н.* Курганы эпохи бронзы в межозерье Ялпуга и Кагула.- Запорожье: Комунар, 1992.- Препринт.- С. 22,- Рис. 7, 2, 4.
30. *Яровой Е. В.* Курганы энеолита - эпохи бронзы Нижнего Поднепровья.- Кишинев: Штинца, 1990.- С. 18-19.- Рис. 6, 3.
31. *Нечитайло А. Л.* Связи населения степной Украины и Северного Кавказа в эпоху бронзы.- К.: Наук, думка, 1991,- С. 85.
32. *Шапошникова О. Г., Фоменко В. Н., Балужкин А. М.* Курганная группа близ с. Старогорожено // Древности Поингульи,- К.: Наук, думка, 1977.- С. 108-109.
33. *Шапошникова О. Г., Фоменко В. Н., Довженко Н. Д.* Вказ. праця,- С. 21.
34. *Евдокимов Г. Л.* Курганы эпохи бронзы Верхнетарасовского могильника // Курганы юга Днепропетровщины.- К.: Наук, думка, 1977.- С. 29.
35. *Братченко С. Н.* Донецька катакомбна культура раннього етапу.- Луганськ: Шлях, 2001,- С. 33.
36. *Шапошникова О. Г., Фоменко В. Н., Довженко Н. Д.* Вказ. праця.- С. 59.
37. *Евдокимов Г. Л.* Курганы эпохи бронзы Верхнетарасовского могильника // Курганы юга Днепропетровщины.- К.: Наук, думка, 1977.- С. 5-55.
38. *Елагина Н. Г., Петренко В. Г.* Отчет о раскопках курганов у сел Лупарево и Лиманы Октябрьского района Николаевской области // НА ИА НАНУ- Ф. № 1969/27.
39. *Братченко С. Н.* Донецька катакомбна культура раннього етапу.- Луганськ: Шлях, 2001.- С. 38; *Kaiser E.* Studien zur Katakombengrabkultur zwischen Dnepr und Prut // Arhaologie in Eurasien,- Band 14.- 2003.- S. 345.
40. *Фоменко В. М.* Поховання змішаного ямно-катакомбного типу в Буго-Ингулецькому межиріччі // Націо-

нальний університет «Києво-Могилянська Академія». Наукові записки.- Т. 24,- Теорія та історія культури.-

К.: Видавничий дім «КМ Академія», 2004.- Рис. 2.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

ІК - інгульська культура
КК - катакомбна культура
НКМ - Николаевский краеведческий музей
РК - ранньокатакомбні (поховання, комп
лекси тощо)

САИ- Свод археологических источников,
Киев
ЯК - ямна культура
BPS - Baltic-Pontic Studies, Poznan

V. Fomenko

«EARLY-CATACOMB» MEMORIALS OF THE BUGO-INGULETSKA GROUP

The article introduces into research practice the so called early-catacomb burial complexes of Bugo-Inguletskij region (adopted term «early-catacomb» is here conditional). Analysis of funeral ritual and grave-goods is dealt with the accordance of two devided sub-groups, the regional distinctions of group on the whole and availability of Ingul culture traits into its materials are substantiated.